

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 343.982

Д.А. Іщенко

ОЗНАКИ НАУКОВОЇ ШКОЛИ

У статті розглядаються теоретичні засади формування та розвитку наукових шкіл. Узагальнюються думки вчених з ознак, які дозволяють говорити про науковий колектив як про наукову школу.

Ключові слова: *наукова школа, ознаки наукової школи, форми організації наукової школи.*

В статье рассматриваются теоретические основы формирования и развития научных школ. Обобщаются мнения ученых о признаках, позволяющих говорить о научном коллективе как о научной школе.

Ключевые слова: *научная школа, признаки научной школы, формы организации научной школы.*

The article observes the theoretical basis for the formation and development of scientific schools. Summarizes the views of scientists on the signs, allowing to speak about the scientific team as a research school.

Key words: *the scientific school, the signs of scientific school, the forms of organization of scientific school.*

Питанню становлення та розвитку наукових шкіл присвячена велика кількість наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Ця проблема активно почала розроблятися у середині минулого століття й вивчається до цього часу. Кожний автор висуває свій перелік ознак, які притаманні науковій школі. В даній роботі ми здійснили спробу узагальнити думки вчених по даному питанню та прийти до єдиного погляду на набір ознак, які дозволяють говорити про науковий колектив як про наукову школу.

До основних рис наукової школи на думку Г. Штейнера мають бути віднесені наступні:

1. Наукова школа розвивається в певній новій області теорії або методології в процесі диференціації та інтеграції наук;

2. Це новий теоретичний або методичний напрям ще оспорується представниками даної наукової дисципліни і не визнано всіма;

3. У розробці цього нового напрямку і в науковому змаганні або конкуренції з іншими напрямами формується наукова школа як соціальний організм. Цей соціальний організм включає принаймні два покоління учених, які розробляють цей новий напрям;

4. Для формування цього соціального організму наявність керівника і його творча і організаторська діяльність особливо важливі;

5. Певна міра наукового і соціального визнання нового напрямку за межами кола безпосередніх колег по професії є необхідною умовою формування наукової школи. Наукова, а також і громадська думка виявляється одним з чинників, що констатують наукову школу [8, 116]. Ми вважаємо за необхідне певним чином уточнити вказані автором риси. На наше переконання, наукові школи формуються не лише у новій області теорії або методології, а й у більш вузьких проблемних або дискусійних питаннях науки, в межах одного розділу, нового напрямку науки або методології. Крім того, новий напрям, який розробляється науковою школою, не завжди оспорується іншими науковцями. Це пояснюється тим, що на початку становлення наукової школи питання, які нею розробляються, можуть бути взагалі не досліджені представниками відповідної галузі знання і, як наслідок, відсутня конкретна думка стосовно їх актуальності та необхідності (достовірності і правильності).

Г. Лайтко загальноновизнаними вважає три складові частини наукової школи:

1. Наукова школа - феномен процесу дослідження; поза виробленням нових наукових результатів неможливо говорити про наукові школи.

2. Наукова школа - феномен соціальної групи, об'єднання різних людей, які займаються дослідницькою діяльністю. Характер такого об'єднання трактується по-різному, але думка про те, що таке об'єднання взагалі має існувати є визнаною.

3. Наукова школа - об'єднання дослідницьких процесів, роз'єднаних в часі, і тим самим - об'єднання індивідів у певному інтервалі часу. В окремих випадках у науковій школі представлений ряд поколінь вчених [3, 223].

В свою чергу, А.П. Огурцов наводить такі особливості наукової школи:

1. Наукова школа є формою кооперації діяльності вчених, тип наукового колективу, який об'єднує зусилля різних дослідників.

2. Внутрішня структура наукової школи має певну ієрархію. В цьому науковому колективі виділяється лідер.

3. Наукова школа представляє собою об'єднання вчених, які різняться за віком, ступенем розвитку професійної освіти та компетентності.

4. Велика кількість наукових шкіл ставлять перед собою завдання підготовки наукових кадрів.

5. Школа об'єднує вчених-одномумців, які приймають висунуту лідером наукову ідею або теорію в якості парадигми, дослідницької програми [5, 252-253].

Підсумовуючи викладене можна зробити висновок, що обидва автори наголошують на тому, що наукова школа, по-перше, це перш за все соціальна група, а саме об'єднання вчених, науковців, тобто людей, які займаються науковими дослідженнями. В цьому колективі присутня також певна ієрархічність, впорядкованість. Але не зважаючи на наявність певного внутрішнього структурно поділу членів наукової школи, всі вони об'єднані тим, що постійно перебувають у науковому пошуку. Не має значення чи це поважний професор, визнаний науковець, чи молодий аспірант кафедри - вони займаються науковою діяльністю, намагаються отримати оригінальний, новий науковий результат.

По-друге, спрямованість наукової школи - отримання нового наукового результату. Ця мета є об'єднуючою, кооперуючою для всіх членів наукової школи.

Але ми дозволимо собі не погодитися із твердженням про те, що наукова школа завжди включає у себе осіб, які різняться за віком, рівнем професійної освіти тощо. На наше переконання, включення до членів наукового колективу у переважній більшості осіб, які мають приблизно однакові фактичні та потенційні інтелектуальні та творчі можливості надає такому колективу більший ступінь згуртованості і, відповідно, здатності до об'єднання для вирішення спільних наукових проблем.

В Українській радянській енциклопедії виділено такі головні ознаки наукової школи: 1) значущість одержаних результатів, високий науковий авторитет у певній галузі науки та громадське визнання; 2) оригінальність методики досліджень, спільні наукові погляди; 3) наявність наукових лідерів - видатних учених, які володіють умінням підбирати творчу молодь і навчати її мистецтву дослідження, створювати в колективі творчу, ділову, доброзичливу обстановку, заохочувати самостійність мислення й ініціативу; 4) висока наукова кваліфікація дослідників, згуртованих навколо лідера [6, 261].

Крім того, проаналізувавши визначення, яке подане в Українській радянській енциклопедії ми можемо виділити й інші характерні особливості наукової школи:

- неформальний характер такого колективу - тобто, наукова школа, як ми вже зазначали, не створюється і не існує внаслідок ви-

дання імперативного нормативного акту, який встановлює і регулює діяльність такого об'єднання, немає статуту або відповідного положення. Таке об'єднання утворюється виключно на основі певних особистісних зв'язків між його членами, що передбачає добровільний характер такого об'єднання;

- об'єднання дослідників - людей, які здійснюють наукові дослідження в певній галузі знань. На нашу думку, можна казати про те, що наукова школа об'єднує не лише дослідників, а й вчених - людей, які здійснюють фундаментальні або прикладні наукові дослідження з метою отримання наукового знання. Саме таких осіб - таких, що мають спрямування на наукові дослідження, вироблення нових знань, знаходження відповідей на проблемні питання, об'єднує наукова школа;

- спільність наукового напрямку, у якому ведуться дослідження - тобто наявність певної визначеної сфери, в межах якої здійснюються наукова робота. Наукова школа не може охопити усю галузь знання, натомість виокремлює лише один напрямок і здійснює його подальшу розробку, поглиблення і т.д.

- спільність ідей і методів їх реалізації - що розуміє під собою єдність поглядів членів наукової школи на шляхи дослідження визначеного наукового напрямку, а також про ті конкретні методи, прийоми, способи, за допомогою яких ці шляхи будуть пройдені [6, 261].

На думку Д.Д. Зербіно поняття наукової школи характеризується чотирма основними ознаками: розробка нового оригінального напрямку в науці; спільність основного кола завдань, які розв'язуються в школі, для всіх її представників; спільність принципів і методичних прийомів розв'язання поставлених завдань; навчання молодих учених науковій творчості в широкому розумінні цього слова завдяки безпосередньому й тривалому науковому контакту керівника школи та його учнів [1, 13]. Наукова школа концентрує свою увагу, як вже зазначалося, на певному колі питань, на окремому науковому напрямку і, відповідно, основні завдання для такого колективу є спільними і, звичайно, що принципи дослідження цих питань є єдиними для всіх учасників. Більш того, наукова школа тяжіє до певного консерватизму у використувананих методиках та методологічних прийомах дослідження, але в цьому і проявляється специфіка наукової школи як такої.

Крім того, Д.Д. Зербіно зауважує, що науковій школі притаманна творчість якщо не всіх, то багатьох, і в зримому, формальному колективі, і в незримому, не обумовленому штатними межами. У науковій школі переважають нові ідеї, ініціатива, самостійний пошук [1, 11].

В.К. Криворученко подає такі характеристики, притаманні науковим школам як: ініціативність, самостійність, наявність внутрішнього імпульсу розвитку, стійкість переконань, постійне прагнення до удосконалення досягнутих результатів. Важливим для наукової школи є її наукове самовизначення, самоідентифікація члена колективу, виявлення та укорінення його соціальної ролі в ній, проектування дослідної діяльності кожного учасника як частини єдиного цілого [2]. В даному твердженні ми можемо побачити ще одну суттєву характеристику наукової школи: самоідентифікація члена наукової школи, яка поєднує самоусвідомлення себе як науковця і як складової частини наукової школи, розуміння своєї ролі та призначення у такій системі як наукова школа. Без такого розуміння неможлива єдність наукового колективу та його спільна наукова творчість.

Слід зауважити що, коли науковий колектив набуває усіх вищевказаних ознак, то це ще не дає змоги говорити про утворення наукової школи. Крім зазначених існують більш конкретні, практичні підходи, що дають змогу виокремити наукову школу з поміж інших наукових колективів. Наукову школу визначають за географічним принципом; за прізвищем засновника напряму; за предметним, іноді вузьким напрямом наукових досліджень; за спеціальністю, виходячи здебільшого не із суто наукового, дослідного напряму, а зі змішаних завдань школи - науково-практичних [1, 13].

Колектив авторів В.І.Астахова, В.Є. Астахова, А.А.Гайков визначили систему необхідних і достатніх умов для функціонування наукової школи:

- наявність докторантури, аспірантури і мінімум п'яти захищених дисертацій по певній теоретичній проблематиці;
- наявність окремого наукового (інститут, відділ, лабораторія, центр) або науково-освітнього (факультет, кафедра і так далі) підрозділу, який втілює авторську науково-дослідну програму;
- наявність опублікованих впродовж ряду років наукових праць, в першу чергу фундаментальних монографічних досліджень, які повно розкривають теоретичну систему конкретного напряму діяльності;
- проведення обов'язкових щорічних конференцій, наукових семінарів, симпозіумів для обговорення актуальних проблем реалізації раніше прийнятої дослідницької програми, її оновлення або зміни;
- наявність наукового періодичного видання, яке має державну реєстрацію, входить в каталог щорічних видань і затверджене ВАК України як спеціалізоване в даній науковій області, а також постійно і

грунтовно розкриває етапи становлення, розвитку і соціального визнання досягнень наукової школи [4, 10-11].

Г. Штейнер вважає, що форми організації наукової школи можуть бути досить різноманітними (лабораторії, кафедри, інститути і т.д.). В будь-якому випадку має існувати така форма організації, яка забезпечувала б необхідну комунікацію між членами однієї наукової школи, а також доброзичливе сприйняття школою нового напрямку зі сторони наукової та загальної спільноти [8, 117]. Тобто, автор вважає необхідним наявність певного конкретного осередку наукової школи, на базі якого здійснюються наукові дослідження та відбувається комунікація між вченими.

Звичайно, наявність окремого підрозділу, який втілює в життя наукові досягнення наукової школи є по-перше, показником роботи наукової школи, а по-друге, дуже позитивним фактором для подальшої її наукової діяльності. Але на сьогоднішній день можна казати про те, що це є радше винятком, аніж системою. Зазвичай окремим підрозділом, який втілює в життя наукові досягнення наукової школи є кафедра, лабораторія, інститут або інший підрозділ на базі якого і виникла та діє наукова школа, тобто він окремо не створюється або ж не виокремлюється. В цьому не останню роль відіграє і сучасний економічний та політичний стан держави, бюрократизованість наукової діяльності і т.д. Так само, на нашу думку, це стосується і наявності періодичного видання, в якому висвітлюється питання діяльності наукової школи - незважаючи на корисність та необхідність такої вимоги, її реалізація є не обов'язковою.

На думку В.І. Астахової, В.Є. Астахової, А.А. Гайкова критеріями наявності наукової школи можна вважати такі: а) захист докторських дисертацій послідовниками по напрямках і тематиці, закладеним засновниками наукової школи (не менше трьох); б) захист кандидатських дисертацій по напрямках і тематиці, закладеним засновниками і першою хвилею дослідників (не менше 10-ти); в) наявність відкриттів, отриманих науковими колективами або окремими дослідниками; г) публікація монографій по напрямках і тематиці діяльності наукового колективу в загальнонаціональних видавництвах (не менше п'яти); д) створені і діючі на базі наукової школи науково-виробничі структури, що успішно функціонують або розвиваються в загальнонаціональному або державному масштабі [4, 10-11].

Мінімальний цикл, що дає підстави фіксувати існування школи, за переконанням В.М. Шейка та Н.М. Кушнарєнка, засновник школи -

його послідовник - учні послідовника. При цьому, проблематика наукових досліджень учнів обов'язково має бути пов'язана з тематикою вчителя - лідера школи [7, 22-24]. Вказаний вище "строк" для побудови наукової школи є повністю виправданим, оскільки в першу чергу наявність лише учнів у поважної людини, доктора наук може не бути підставою для визнання його школи. Навпаки, науковий колектив з його поглядами, принципами та методиками здійснення наукової діяльності має утвердитися у науковому співтоваристві, результаті його діяльності мають бути перевірені і т.д. І за наслідками цього у наукової школи з'являється третє покоління прибічників.

Здійснивши аналіз вищевикладених точок зору на ознаки наукових шкіл, а також систематизувавши їх, ми прийшли до висновку, що можливим є виокремлення низки основних, найсуттєвіших ознак, наявність яких у науковому колективі говорить про те, що він являє собою наукову школу. В першу чергу, ми вважаємо доцільним здійснити розмежування основних ознак наукової школи на внутрішні (функціональні) ознаки та зовнішні (організаційні). Внутрішні або функціональні ознаки характеризують переважно моральні та інтелектуальні зв'язки всередині наукової школи, ступінь єдності наукового колективу, показують мету та принципи діяльності. Зовнішні ознаки відрізняють наукову школу від інших наукових колективів за більш прагматичними формальними особливостями, які більше піддаються об'єктивному, обліку тощо.

До *внутрішніх (функціональних) ознак* наукової школи ми вважаємо доцільним віднести такі: 1) неформальний характер об'єднання; 2) високий ступінь кваліфікації її учасників; 3) ієрархічність колективу наукової школи - в даному випадку мова йде не лише про наявність відносин типу "вчитель-учень", а і про розподіл ролей та функціональних обов'язків між учасниками; 4) розвиток наукової школи в деякій новій області, напрямку, окремому питанні теорії або методології в процесі диференціації та інтеграції наук; 5) розробка нового оригінального напрямку в науці або ж оригінальність та новизна методики дослідження раніше досліджуваного питання, теми, проблеми; 6) наявність керівника і його творча і організаторська діяльність; 7) спільність основного кола завдань, які розв'язуються в школі, для всіх її представників; 8) спільність принципів і методичних прийомів розв'язання поставлених завдань; 9) значущість одержаних результатів, високий науковий авторитет у певній галузі науки та громадське визнання; 10) певна міра наукового і соціального визнання нового напрямку за межами кола безпосередніх колег по професії; 11) вико-

нання функції поширення нових знань та навчання молодих вчених; 12) збереження традицій і цінностей наукової школи на всіх етапах її становлення та розвитку, забезпечення спадкоємності в напрямках наукових досліджень, стилю наукової роботи; 13) наукове самовизначення, самоідентифікація члена колективу, виявлення та укорінення його соціальної ролі в ній, проектування дослідної діяльності кожного учасника як частини єдиного цілого.

Що стосується *зовнішніх (організаційних) ознак* наукової школи, то автори здебільшого не акцентують увагу на конкретних кількісних показниках цих ознак, тим не менш, вони в певній мірі згадуються певними вченими: а) наявність мінімального циклу, що дає підстави фіксувати існування школи, засновник школи – його послідовник – учні послідовника наявність опублікованих впродовж ряду років наукових праць, в першу чергу фундаментальних монографічних досліджень, які повно розкривають теоретичну систему конкретного напрямку діяльності; б) захист докторських та кандидатських дисертацій послідовниками за напрямками і тематикою, закладеними засновниками наукової школи (не менше трьох); в) наукова продуктивність, що характеризується кількістю наукових праць, а також їх актуальність та популярність серед науковців, які підтверджуються кількістю посилань, цитувань; г) наявність відкриттів, отриманих науковими колективами або окремими дослідниками, проведення обов'язкових щорічних конференцій, наукових семінарів, симпозіумів для обговорення актуальних проблем реалізації раніше прийнятої дослідницької програми, її оновлення або зміни.

Лише поєднання зовнішніх та внутрішніх ознак дає змогу говорити про утворення на базі певного наукового колективу повноцінної, дієвої та самобутньої наукової школи, яка в змозі виконувати ті соціальні, економічні, політичні, наукові завдання, які на неї покладені.

У підсумку ми вважаємо доцільним привести думку М.Г. Ярошевського, який прийшов до висновку, що кожна школа в науці неодмінно відрізняється деякими унікальними, притаманними лиш їй властивостями. Природа науки не терпить редуплікації, відтворення стандартних продуктів, винаходження вже винайденого [9, 94].

Сказане повною мірою стосується юриспруденції. Більше того, вивчення юридичної літератури показує, що ці проблеми практично не розглядалися. В умовах реформування правової сфери надзвичайної ваги набуває необхідність кардинального поліпшення проведення наукових пошуків саме в юриспруденції. Це пов'язано з тим, що вчені-

юристи не мають широкої мережі науково-дослідних установ. Все це ускладнює організацію та проведення наукових досліджень.

Принципово важливе значення оптимізація організації наукових досліджень має у криміналістичній сфері. Стосовно криміналістики склалося так, що науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції та Державні науково-дослідні експертно-криміналістичні центри Міністерства внутрішніх справ основним своїм завданням мають забезпечення розкриття, розслідування та запобігання злочинам. Співробітники цих установ максимально завантажені довідково-інформаційною роботою та проведенням експертних досліджень. Така ситуація дуже звужує можливості дослідження фундаментальних та прикладних проблем криміналістики.

Використана література:

1. Зербіно Д.Д. Наука школа: лідер і учні. - Львів: Євросвіт, 2001. - 208с.
2. Криворученко В.К. Научные школы - важнейший фактор развития современной науки. [Электронный ресурс] / Московский государственный университет: Научная деятельность: Мысли о научных школах - Режим доступа до статті: http://www.mosgu.ru/nauchnaya/scientificschools/about/Krivoruchenko_factor/
3. Лайтко Г. Научная школа - теоретические и практические аспекты // Социологические проблемы науки. Под ред. Келле В.Ж., Микулинского С.Р. - М.: Наука, 1974. - С. 217 - 248.
4. Научные школы: проблемы теории и практики [Монография/В.И. Астахова, Е.В. Астахова, А.А. Гайков и др.]; Под общ. ред. В.И. Астаховой, Е.В. Астаховой; Нар. укр. Акад. - Х.: Изд-во НУА, 2005. - 332с.
5. Огурцов А.П. Научная школа как форма кооперации ученых // Социологические проблемы науки. Под ред. Келле В.Ж., Микулинского С.Р. - М.: Наука, 1974. - С. 248 - 262.
6. Українська радянська енциклопедія. - Головна редакція Української радянської енциклопедії. Друге видання. - 1982. Т.7. - 528с.
7. Шейко В.М., Кушнаренко Н.М. Організація та методика науково-дослідної діяльності. Підручник. - 4-те вид., випр. і доп. - К.: Знання, 2004. - 307с.
8. Штейнер Г. Связь социального и познавательного факторов в творческой деятельности научных школ // Школы в науке. Под ред. С.Р. Микулинского, М.Г. Ярошевского, Г.Кребера, Г.Штейнера. - М.: Наука, 1977. - С. 97 - 119.
9. Ярошевский М.Г. Логика развития науки науки и научных школ. // Школы в науке. Под ред. С.Р. Микулинского, М.Г. рошевского, Г. Кребера, Г. Штейнера. - М.: Наука, 1977. - С.7 - 97.